

Александра ВУЛЕТИЋ*
Историјски институт
Београд

РАЗВОЈНИ ЦИКЛУС ПОРОДИЧНОГ ДОМАЋИНСТВА СРЕДИНОМ 19. ВЕКА. ПРИМЕР СЕЛА ГОСТИЉА**

Анстракт: У раду се анализира развојни циклус породичних домаћинстава средином 19. века на примеру златиборског села Гостиља. Анализа је урађена на основу пописа становништва овог села 1849, 1857. и 1863. године. Већину породица које су пописане 1849. идентификовали смо и у наредна два пописа и упоредили њихове структуре. Циљ нам је био да утврдимо у којој мери се структура сваке породица мењала током посматраног временског интервала. Промене структуре смо потом посматрали и у контексту имовинског стања породица и пореске политике.

Кључне речи: породица, домаћинство, задруга, кућа, порез.

Знања о структури породице у Србији 19. века данас се заснивају на два, на први поглед противречна извора података. Један чини многобројна и разноврсна литература, која би се већим делом могла подвести под етнографију, у којој је задруга приказана као једна од темељних друштвених институција српског народа у прошлости.¹ Са овом

---

* aleksandra.vuletic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ О овоме опширније у А. Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд 2002, 11–23.

перцепцијом задруге сагласно је и колективно памћење – велики број људи данас „зна“ да су им преци *некада* живели у великим, задружним породицама. Други извор су статистички подаци и истраживања која се темеље на анализима пописа становништва; ова истраживања су показала да је просечна величина породице у Србији у 19. веку била релативно мала, као и да је број нуклеусних породица током целог тог периода био већи од броја сложених породица – задруга.²

Валтазар Богишић, један од првих проучавалаца породице код јужнословенских народа, изнео је још крајем 19. века мишљење да између задружних и инокосних (нуклеусних) породица не постоји суштинска разлика. Сматрао је да оба облика породичне структуре представљају само различите фазе у развоју породица.³ Тезу о цикличним променама у развоју породице током којих она из нуклеусне прераста у сложону, а потом се дели на нуклеусне које опет прерастају у сложене породице, детаљније је развио амерички антрополог Јудин Хамел почетком 70-их година прошлог века, у раду који је насловио „Задруга као процес“. Иако је своје закључке засновао на подацима из османских пописа из 16. века, сматрао је да се они могу применити и на каснија раздобља; у супротном, процес „распадања“ задруга који је уочио у изворима из 16. века брзо би довео до коначног изумирања ове институције што се, као што знамо, није десило.⁴

Ако се изузме Богишићево дело, у домаћој литератури насталој у 19. веку, укључујући и законске прописе и њихова тумачења, најчешће се прави разлика између задруге и „инокоштине“. Међутим, у администра-

---

² Исто, 39–52; Siegfried Gruber, *Der Mehrfamilienhaushalt in Serbien in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, u: Spomenica Valtazara Bogišića: o stogodišnjici njegove smrti, priredio Luka Breneselović, Beograd 2011, 295–311; А. Вулетић, *Колико душа живи у једној кући? Број чланова сеоског домаћинства у Србији 1834–1910*, Српске студије 3 (2012) 219–244.

³ Валтазар Богишић, *О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата*, Београд 1884.

⁴ Eugene A. Hammel, *The zadruga as a process*, Household and Family in Past Time, (1 ed), Ed. Peter Laslett and Richard Wall. Cambridge, Cambridge University Press 1972, 335–373. Цикличност у развоју породице у 19. веку помиње у својим радовима и Џоел Халперн, види: Joel M. Halpern, *Individual life cycles and family cycles. A comparison of perspectives in Yugoslavia*, u: The Family Life Cycle in European Societies, ed. Jean Cuisenier, Mouton, Hague, Paris 1977, 353–379; Joel M. Halpern and Richard A. Wagner, *A Microstudy of Social Process: The Historical Demography of a Serbian Village Community (1775–1975)*, Papers for the V. Congress of the Southeast European Studies, Belgrade, September 1984 (1984). Доступно и на: http://works.bepress.com/joel_halpern/3.

тивним актима и кореспонденцији термин задруга се често употребљава и у општем значењу породице, без обзира на њену величину и структуру.⁵ С друге стране, полазећи од чињенице да нуклеусна породица у себи носи клицу задружности, као и од уверења да принцип задружности прожима свако домаћинство без обзира на његову тренутну структуру, у делу савремене литературе се учврстило мишљење да појам задруга најбоље одражава суштину породичног домаћинства у балканском „културном појасу“.⁶

У овом раду нећемо улазити у питање да ли се задружност може сматрати суштинском одредницом породичног домаћинства у Србији 19. века. Уместо тога, усредсредимо се на анализу развојног циклуса породичног домаћинства; поредићемо структуру појединачних породица у одређеним временским интервалима, с намером да утврдимо да ли су и у којој мери мењале структуру. Да би се извршила таква анализа потребно је имати сачуване пописне књиге за неколико временски блиских пописа становништва на одређеној територији. Нажалост, већина сачуваних пописних књига из 19. века не задовољава ове критеријуме. Један од ретких примера временске и просторне „подударности“ су пописне књиге из 1849, 1857. и 1863. године за Рујански, односно Ариљски и Златиборски срез Ужичког округа. Методом случајног узорка за предмет истраживања изабрали смо село Гостиље које је по броју становника спадало у села средње величине у овој области.

Гостиље – демографска слика

Гостиље је село на источним обронцима Златибора које се 1849. године налазило у Рујанском срезу Ужичког округа. Наредне године овај срез је подељен на два – Златиборски и Ариљски, па у попису из 1857. године Гостиље налазимо у Ариљском срезу, док је у следећем попису из 1863. оно било у саставу Златиборског среза.⁷

⁵ А. Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, 25–27.

⁶ Видети напомену бр. 4; Karl Kazer, *Porodica i srodstvo na Balkanu. Analiza jedne kulture koja nestaje*, Београд 2002. Због различитих значења који се придају термину задруга Казер је у своје радове увео нову аналитичку категорију – *балканско породично домаћинство*. Овим термином се додатно потцртава разлика која постоји између породичне организације на Балкану и (остатку) Европе.

⁷ За попис 1849. видети: АС, МФ-П, Рујански срез, Пописна књига бр. 227. За попис 1857. године: АС, МФ-А, Ужички округ, Срез Ариљски, Пописна књига бр. 133. За попис 1863. године: АС, МФ-П, Ужички округ, Златиборски (Рујански)

Већина породица у овој планинској области су досељеничке. Процес досељавања, који је углавном текао из југозападних планинских крајева, био је нарочито интензиван у првој половини 19. века. Према истраживањима Љубомира Мићића, највећи усељенички талас захватио је ову област око 1833/1834. године, када су њене политичке границе проширене.⁸ То би значило да је у почетној години нашег испитивања – 1849, процес досељавања у највећој мери био довршен. Томе у прилог говори и чињеница да смо у попису из 1857. године у Гостиљу нашли само једну породицу коју нисмо успели да повежемо ни са једном из претходног пописа, а у попису из 1863. нашли смо четири такве породице. У оба случаја ове породице су пописане као последње, што би могло да наведе на закључак да се ради о досељеничким породицама.⁹

Развој Гостиља као насеља може континуирано да се прати од 1818. године. Захваљујући сачуваним пореским списковима знамо да је Гостиље тада имало 33 домаћинства. Број домаћинства је постепено растао, па их је 1834. године пописано 59.¹⁰ У првој години нашег разматрања – 1849, у Гостиљу су била 64 домаћинства, а у последњој, 1863. години – 96. Као што ћемо видети, ово повећање броја домаћинства у највећем броју случајева било је последица деобе већ постојећих, а у знатно мањој мери резултат досељавања нових породица.

Демографска слика Гостиља у почетној години нашег разматрања представљена је у следећој табели:

срез, Пописна књига бр. 192. О овим пописима опширније у: А. Vuletić, *Censuses in 19th century Serbia: inventory of preserved microdata*, MPIDR Working paper WP 2012–018 May 2012, 1–25, <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2012-018.pdf>, <http://www.censusmosaic.org/publications/mosaicWP/MOSAIC-WP-2012-004.pdf>.

⁸ Љ. Мићић, *Златибор. Антропогеографска испитивања*, Насеља и порекло становништва, књ. 19, Београд 1925, 441.

⁹ Поред поменуте четири породице, још две породице из 1863. године, под редним бројевима 2 и 9 нисмо могли са сигурношћу да повежемо са породицама из претходног пописа. Претпостављамо да је у ова два случаја већа могућност да се ради о „изданицима“ старих породица које због промене презимена нисмо успели да идентификујемо у претходном попису, него о новим, досељеничким породицама.

¹⁰ Лепосава Цвијетић, *Ужичка нахија 1815–1833. године. Уређење, насеља и становништво*, Ужички зборник 28 (2002) 119.

	Мушкарци	Жене	Укупан број становника
Укупно	261	249	510
До 15 година старости	120		
16–60 година	131		
Преко 60 година	12		
Ожењених	93		
Неожењених (укупно)	168		
Неожењених (старијих од 21 год.)	19		
Пореских обвезника ¹¹	75		

Табела бр. 1: Демографски параметри Гостиља 1849. године¹²

Већина наведених демографских показатеља односи се на мушко становништво, пошто су мушкарци, као порески и војни обвезници, били већи предмет старања државне администрације од жена, које су све до 1862. у пописима бележене само збирно у оквиру домаћинства. Полна и старосна структура у Гостиљу није се много разликовала од оне у осталим областима Србије. Веће учешће мушкараца у укупној популацији обично се објашњава миграцијама, пошто су већину досељеника чинили мушкарци. Висок проценат младог становништва, испод 15 година и, сходно томе, мањи удео радно способног (16–60 година) и старог становништва (преко 60 година) типични су параметри за аграрна друштва пре почетка демографске транзиције.¹³ Број неожењених мушкараца у Гостиљу старијих од 21 годину био је релативно мали – 19. Рано и готово неизоставно ступање у брак било је, између осталог, и у функцији одржања породичне економије.¹⁴

¹¹ Пун порез плаћало је 59 пописаних мушкараца, док је преосталих 16 плаћало умањену суму; највећи број, њих 12, плаћало је $\frac{3}{4}$, тројица – $\frac{1}{2}$, а један порески обвезник – $\frac{1}{8}$ прописане пореске своте. Ако би се број пореских обвезника представио кроз укупну суму коју су плаћали, њихов број би био мањи од апсолутног броја пореских обвезника и износио би 69,75.

¹² Све табеле и графикони у овом раду, изузев табеле бр. 2, засновани су на подацима из пописних књига наведених у напомени бр. 7.

¹³ О овоме опширније у: Alica Wertheimer Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999, 115–118.

¹⁴ Од ових 19 мушкараца, у наредном попису њих дванаесторицу налазимо као ожењене, четворица су и даље били нежење (за једног од њих је у примедби пописивача

Иако се обично не убрја у демографске параметре, број пореских обвезника је у извесној мери био у корелацији са структуром породице. Он је утврђиван на основу броја ожењених мушкараца у домаћинству, а домаћинства са већим бројем таквих лица уживала су пореске олакшице. Да ли је и у којој мери таква пореска политика утицала на структуру породичног домаћинства, биће говора нешто касније.

У наредној табели просечна величина породичних домаћинстава у Гостиљу у 19. веку упоређена је са онима на нивоу већих територијалних целина.

Година	Гостиље	Рујански/Златиборски срез	Ужички округ	Србија
1834.	7,2	6,9	6,9	6,5
1866.	7,8	7,6	7,1	6,3
1884.	7,4	6,6	6,5	6,2
1900.	7,0	6,4	6,4	6,5

Табела бр. 2: *Просечна величина домаћинства у Гостиљу, Рујанском/Златиборском срезу, Ужичком округу и у Србији 1834–1900.*¹⁵

Просечна величина домаћинства на нивоу Србије током целог 19. века била је приближно иста, али су између појединих области постојале разлике. Најбројнија домаћинства била су у западној Србији у коју спада и Ужички округ, што се види и из приложене табеле. Разлике су биле уочљиве не само на нивоу региона, већ и унутар мањих целина – између суседних срезова и суседних села. То потврђује и пример Гостиља, у којем су просечне вредности за величину домаћинства биле веће од оних у Рујанском, односно Златиборском срезу.

Подаци о величини домаћинства нису довољни за утврђивање његове структуре. Нарочито *просечне* вредности за одређену област (село, срез, округ...) нису од помоћи за одређивање структуре појединачних

наведено да је *сулуд*), а тројицу нисмо успели да идентификујемо у наредном попису. Просечан узраст мушкараца на селу приликом склапања брака био је 70-их година 19. века 21,6 годину, види: А. Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, Београд 2008, 161.

¹⁵ Ј. Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа XIII (1984) 89; *Попис људства Србије у години 1866*, Државопис Србије 3, Београд 1869, 83; А. Вулетић, *Колико душа живи у једној кући*, 228.

домаћинстава. Стога смо на основу пописних књига из 1849, 1857. и 1863. утврдили структуру породица у Гостиљу у наведеним годинама, а потом анализирали промене које су се десиле у интервалима 1849–1857. и 1857–1863.

Структура породичног домаћинства

У демографским анализима као аналитичке категорије упоредо се користе изрази *породица*, *домаћинство* и *породично домаћинство*. Породица се обично дефинише као сродничка и корезидентна група, односно као заједница крвних сродника која живи под истим кровом. Домаћинство је нешто шири појам, с обзиром на то да може обухватати и лица која нису повезана крвним сродством, а нагласак је на кућној заједници као економској целини. Овакав тип заједнице карактеристичан је за аграрна друштва, какво је било и српско у 19. веку. На основу увида у сачуване пописне књиге знамо да је број лица у сеоским домаћинствима у Србији која нису била у сродству са осталим члановима био мали, готово занемарљив. Стога нам се чини да термин *породично домаћинство*, који обухвата обе карактеристичне црте ове заједнице – крвно сродство и економску повезаност њених чланова, најпрецизније дефинише феномен који истражујемо. Паралелно с њим ћемо користити и термине *породица* и *домаћинство*, с обзиром на то да, када је у питању српско сеоско друштво 19. века, међу њима нема суштинских разлика.

У савременим демографским анализима најчешће се јављају три типа породице: *нуклеусна/нуклеарна*, која се састоји од родитеља и деце, *проширена*, у којој поред наведених чланова живи још неки крвни сродник и *сложена*, коју чине два или више брачних парова и њихових потомака. Као посебан облик породичне организације у неким областима Европе се издвојила и *вертикално проширена породица* или *породица-стабло*, у којој са родитељима живи један, најчешће најстарији ожењени син који наслеђује породично имање, док преостали синови после женидбе напуштају родитељску породицу.¹⁶

У домаћој литератури је још од 19. века уобичајена подела на инокосне и задружне породице (инокоштина и задруга). Ови термини, тачније оно што се под њима *данас* обично подразумева, синонимни су са изразима нуклеусна, односно сложена породица. То наглашавамо стога што се, као што смо већ рекли, израз *задруга* у 19. веку понекад користио

¹⁶ Martine Segalan, *Sociologija porodice*, Beograd 2009, 69–79.

за означавање породице уопште, без обзира на њену структуру. С обзиром на то да смо се у овом раду усредсредили првенствено на структуру и промене структуре породичног домаћинства, настојали смо да у основној анализи изаберемо аналитичке категорије које ће је најпрецизније одређивати.¹⁷ Стога смо се определили за термине *нуклеусно, проширено, вертикално проширено* и *сложено породично домаћинство*, а под њима подразумевамо оно што смо навели у претходном пасусу.

Патрилинеарни и патрилокални карактер сеоске породице огледа се и у овој категоризацији. Пошто су у пописима из 1849. и 1857. жене наведене само збирно у оквиру домаћинства, није било могуће разликовати нуклеусне породице од оних које су проширене женским сродником. Стога се у групи нуклеусних породичних домаћинстава налазе и она у којима је живео још неки женски сродник (најчешће су то мајка и/или сестра/сестре главе породице), док су само она породична домаћинства која су била проширена неочењеним мушким сродником могла бити сврстана у проширена. С обзиром на то да због наведених карактеристика сеоске породице проширење женским сродником није ни имало потенцијал да домаћинство претвори у сложено, сматрамо да је оваква подела и методолошки оправдана. У пописима из 1849. и 1857. није могуће издвојити ни удовце од очењених мушкараца, па се у овој категоризацији домаћинстава и удовци јављају као носиоци породичне групе.¹⁸

Сложена породична домаћинства су најчешће чинили: двојица или више очењене браће (тзв. братске задруге); отац и најмање двојица очењених синова (тзв. очинске задруге). Поставља се питање методолошке оправданости увођења аналитичке категорије *вертикално проширеног домаћинства*, с обзиром на то да се овај тип породице у Србији 19. века обично не сматра посебним породичним моделом. Његово увођење последица је различитих погледа на карактер овог облика породичне организације. Према појединим мишљењима, првенствено оним који потичу из крајева где су задруге биле бројније, оваква породица није задружна („отац и син не могу бити задругари“).¹⁹ За разлику од „правих“ задруга, овај тип породице може да се усложњава само по вертикалној

---

¹⁷ Из тих разлога се термини у овом раду унеколико разликују од термина које смо користили у књизи *Породица у Србији средином 19. века*.

¹⁸ Чином женидбе мушкараци су постајали порески обвезници, а тај статус нису губили ни уколико би постали удовци. У попису из 1863. године од 54 нуклеусне породице у осам је недостајао један брачни партнер.

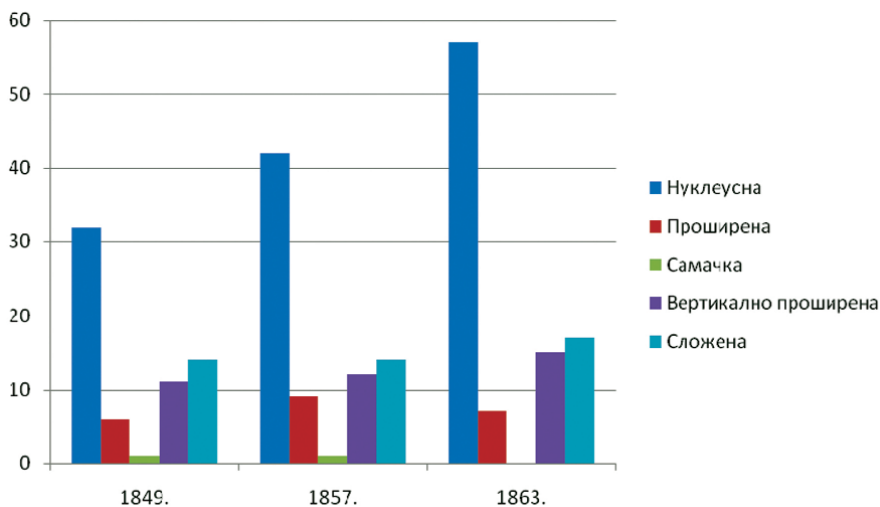
¹⁹ О овоме опширније у А. Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, 34–38.

линији: отац-син-унук. Због мале генерацијске дубине породичних домаћинстава, само мали број њих је успевао да обједини више од две ожењене генерације. С друге стране, самим тим што је обухватао два брачна пара, овај тип породице разликовао се од нуклеусних и проширених породица чију је основу чинио један брачни пар. Али, ако се вратимо на прву тезу – да овај облик породице у Србији није био „препознат“ као породична стратегија, поставља се питање да ли су и остали „препознатљиви“ облици породице били породичне стратегије, односно засебни породични модели или су пак били само део јединственог породичног циклуса.

Изузимајући вертикално проширена породична домаћинства, све остале породице са два или више брачних парова уврстили смо у групу сложених породичних домаћинстава. Имајући у виду значењску бременитост термина *задруга*, у табеларној анализи га нисмо користили; у остатку текста смо га користили у значењу које му се најчешће придаје – сложеног породичног домаћинства.

Као посебну категорију издвојили смо *самачка домаћинства*, иако су она, као што ћемо видети, представљала изузетну појаву у пописима.

Графикон бр. 1: Број појединих типова породичних домаћинстава у Гостиљу 1849, 1857. и 1863. године

У све три посматране године нуклеусна породична домаћинства чинила су велику већину пописаних домаћинстава у Гостиљу, а њихово учешће у укупном броју домаћинстава временом се повећавало. Сложена породична домаћинства чинила су око петину свих домаћинстава у селу, а са повећањем броја нуклеусних породица постепено се смањивало и њихово учешће у укупном збиру домаћинстава у селу. Домаћинства проширених по вертикали и хоризонтали било је нешто мање од сложених, а самачка домаћинства су представљала изузетак – у прве две пописне године забележено је по једно, а у трећој ниједно.²⁰

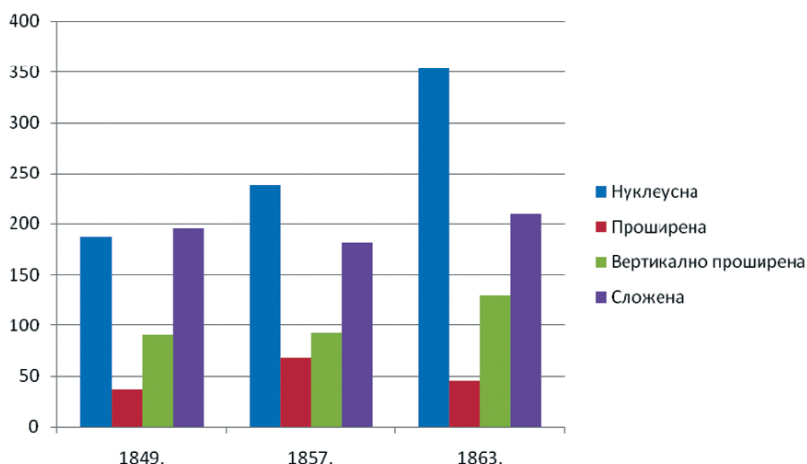
У следећој табели представљен је просечан број чланова појединих типова породичних домаћинстава у Гостиљу:

Тип домаћинства	Година		
	1849.	1857.	1863.
Нуклеусно	5,8	5,7	6,2
Проширено	6,2	7,5	6,4
Вертикално проширено	8,2	7,7	8,6
Сложено	13,9	13,0	12,3
Укупно	8,0	7,4	7,7

Табела бр. 3: *Просечан број чланова појединих типова породичних домаћинстава у Гостиљу 1849, 1857. и 1863. године*

С обзиром на то да је просечан број чланова сложенијих форми домаћинства био већи од броја чланова нуклеусних домаћинстава, то је и сразмерно учешће житеља Гостиља који су живели у сложеним породицама било веће од сразмерног учешћа овог типа породица у укупном броју породица у Гостиљу.

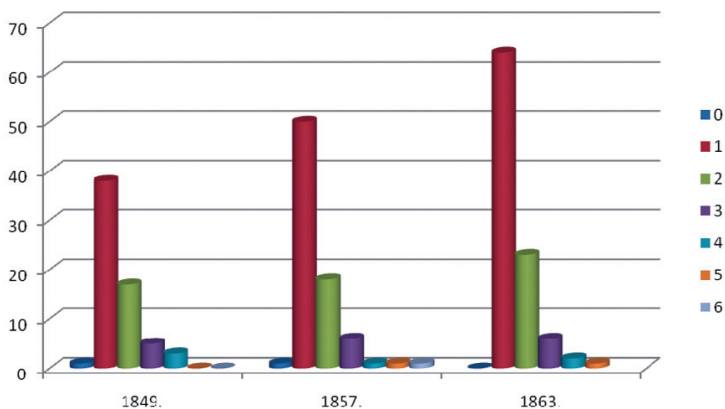
²⁰ Оба самачка домаћинства су између два пописа прерасла у нуклеусна.

Графикон бр. 2: Удео чланова појединих типова породичних домаћинстава у укупном броју становника Гостиља 1849, 1857. и 1863. године

Иако су 1849. године нуклеусна домаћинства чинила више од половине укупног броја домаћинстава, већи број житеља Гостиља живео је у сложеним домаћинствима. Пошто је у наредне две пописне године учешће нуклеусних у укупном броју породица повећано, и број Гостиљана који је живео у нуклеусним породицама премашио је број оних који је живео у сложеним.

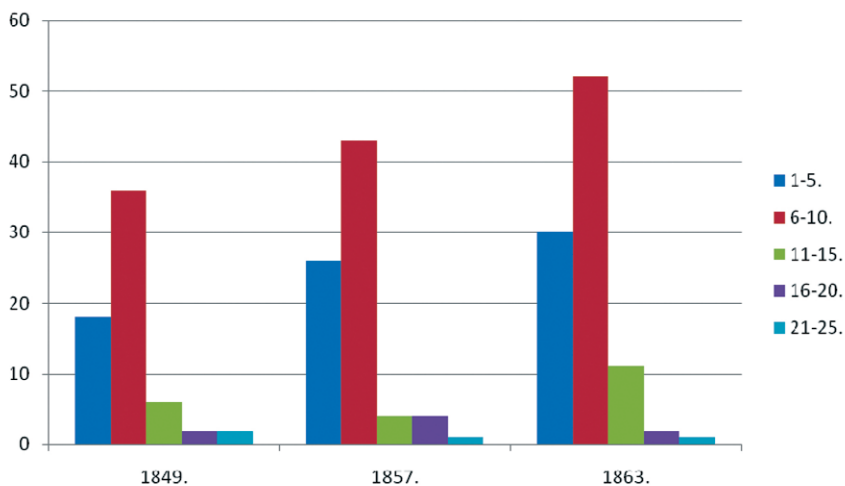
Слику о структури породичних домаћинстава у Гостиљу допунићемо још једном класификацијом – према броју брачних парова од којих су се састојала.

Графикон бр. 3: Број брачних парова по породичном домаћинству у Гостиљу 1849, 1857. и 1863. године

Велика већина домаћинстава састојала се из једног брачног пара, а на другом месту по бројности била су домаћинства са два брачна пара, дакле она која су чинила два ожењена брата или отац и ожењени син. Домаћинства са три и више брачних парова била су заступљена у знатно мањој мери. Године 1849. такво домаћинство је било свако осмо, а 1863. године њихово учешће у укупном броју домаћинстава било је мање од 10%. При том треба имати у виду да је генерацијска дубина породичних домаћинстава била мала. Већина њих састојала се из једне или две генерације брачних парова. У попису из 1849. године само једна породица се састојала из три генерације – оца, сина и унука (у овом случају глава породице живела је са ожењеним синовцем и ожењеним унуком).

И, на крају овог дела рада, породична домаћинства у Гостиљу смо поделили према броју чланова који су у њима живели:

Графикон бр. 4: Број чланова породичних домаћинстава у Гостиљу 1849, 1857. и 1863. године

У највећем броју породичних домаћинстава живело је од шест до десет чланова, а потом су долазила она са мање од пет чланова. Домаћинства са више од десет чланова чинила су мање од петине свих домаћинстава; њихов број био је најмањи 1857. године, када су учествовала са само 11.5% у укупном броју домаћинстава пописаних у Гостиљу.

Промене структуре породичних домаћинстава

Из до сада наведених података видимо да је у интервалу од 1849. до 1863. године у Гостиљу дошло до благог повећања броја нуклеусних породица на рачун сложених породичних домаћинстава. Међутим, на основу тих података не видимо да ли су уочене промене биле линеарне или цикличне природе, а с тим у вези ни да ли су, и у којој мери, појединачна домаћинства мењала структуру. Стога ћемо промене структуре анализирати на основу праћења сваке појединачне породице у три пописне године.

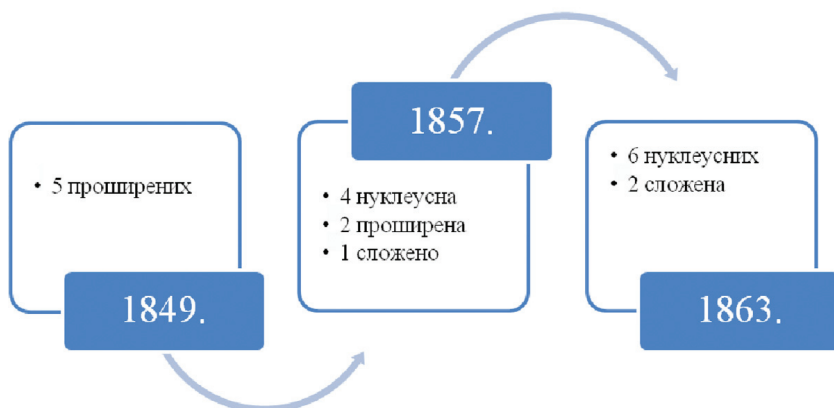
За полазну тачку узели смо 60 домаћинстава пописаних 1849. године које смо успели да идентификујемо и у наредна два пописа.²¹ Прво смо утврдили структуру коју је свако од њих имало 1849. године, а потом и структуру коју су имала у пописима из 1857. и 1863. Упоредни приказ структуре сваког домаћинства у наведеним годинама дат је у Прилогу, док су у наредним графиконима домаћинства груписана према структури. У првом „прозору“ дат је број одређеног типа домаћинства 1849. године, у другом број појединих типова домаћинства који су се из њега развили до 1857, а у трећем оних који су из њих произашли 1863. године.

Графикон бр. 5: Структурне промене нуклеусних домаћинстава

²¹ Од 64 породице пописане 1849. у наредном попису нисмо успели да идентификујемо само једну (чинили су је удовица и њена деца), а у попису из 1863. две породице. Поред наведене три породице у анализу нисмо уврстили ни самачко домаћинство из 1849. године, које је прерасло у нуклеусно, види: Прилог, ред. бр. 15).

Од 31 нуклеусне породице пописане 1849. године њих 13 задржало је исту структуру и у наредна два пописа. Остале су се усложњавале и/или делиле на нове нуклеусне породице. Породице у којима се један од синова (најчешће најстарији) оженио између два пописа и остао да живи у очевој кући, прерасле су до следећег пописа у вертикално проширене. Већина проширених породица у овој групи настала је после смрти главе породице и женидбе најстаријег сина који је наставио да живи са млађим братом/браћом. Само две нуклеусне породице су до 1857. прерасле у сложене – после женидби по двојице синова. Процес усложњавања је у другом временском интервалу био интензивнији, па 1863. године налазимо девет сложених породичних домаћинстава која су проистекла из нуклеусних породица пописаних четрнаест година раније.

Графикон бр. 6: Структурне промене проширених породичних домаћинстава

Од пет породица проширених мушким сродником/сродницама из 1849. године, исту структуру су у наредном попису задржале две. Друге две су се после женидбе млађе браће поделиле на по две нуклеусне, док је једна од њих после женидбе млађег брата прерасла у сложено породично домаћинство. Сличан процес се одвијао и у интервалу 1857–1863. године.

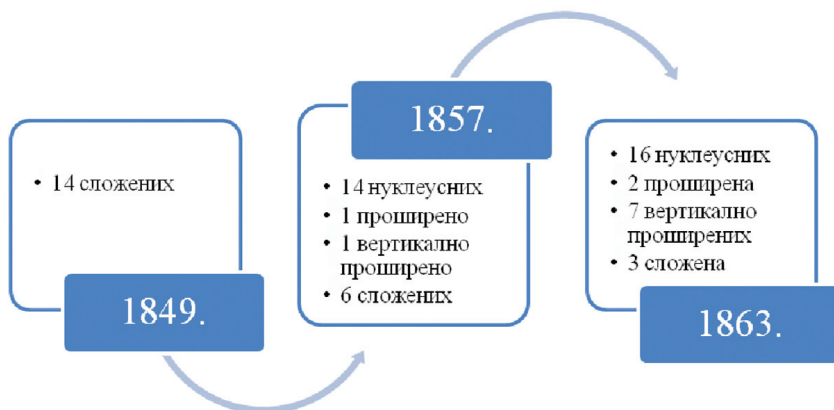
Графикон бр. 7: Структурне промене вертикално проширених породичних домаћинстава

Од десет вертикално проширених домаћинстава из пописа 1849. њих шест је задржало исту структуру и у наредном попису. При том треба напоменути да је у две од њих у попису из 1857. дошло до „замене“ ожењених синова – они који се помињу у првом попису не налазе се и у другом, већ су њихова места заузела млађа браћа.²² Из једне од ових породица издвојило се самачко домаћинство. Два вертикално проширена домаћинства су до наредног пописа остала без главе породице, па је једно од њих прерасло у нуклеусно, а друго се после женидбе млађег брата поделило на два проширена домаћинства. Три домаћинства су женидбом млађе браће прерасла у сложена. И док је у првом интервалу – 1849–1857, био присутнији процес усложњавања вертикално проширених породица, у наредном интервалу – од 1857. до 1863. године, доминантан је био супротни процес – поделе ових породица на нуклеусне.

Само једна вертикално проширена породица задржала је своју структуру у сва три пописа; ова породица је и једина која се 1849. године састојала из три генерације брачних парова (ред. бр. 29). Она није имала потенцијал да прерасте у сложено породично домаћинство јер је у свакој од три генерације које су забележене 1849. имала само по једног мушког представника. С друге стране, због немогућности латералног ширења породице, које би довело до знатнијег повећања броја чланова, она није имала потенцијал ни за деобу.

²² У једном примеру пописивач је у напомени навео да је старији син у међувремену преминуо, а претпостављамо да је то био случај и у другом примеру.

Графикон бр. 8: Структурне промене сложених породичних домаћинстава

Од 14 сложених породичних домаћинстава колико их је пописано 1849. године, у четири су живели очеви са ожењеним синовима – у три са по двојцом, а у једној са тројицом синова. Осталих десет чинила су ожењена браћа са својим породицама: у седам су живела по двојица, у једној тројица, а у две по четворица браће.

До следећег пописа шест сложених породичних домаћинстава задржало је исту структуру. Нека од њих су се још више усложнила, па су, на пример, једно домаћинство које су 1849. чинили отац и три ожењена сина, у наредном попису чинили отац и петорица ожењених синова.

Од осам сложених породица које су промениле своју структуру, њих шест су се поделиле, а две од њих су због (највероватније) смрти једног од браће у задрузи прерасле у нуклеусно, односно у проширено породично домаћинство.²³ Међу шест сложених породица које су се поделиле до 1859. биле су и две најсложеније и најмногбројније, које су чинили по четворица ожењене браће и које су имале 23, односно 24 члана у попису из 1849. Једна од њих се поделила на четири нуклеусне, док су се из друге породице издвојила двојица браће који су засновали сопствена домаћинства, а преостала двојица браће остала су у заједничком домаћинству.

²³ У породици која је из сложене прерасла у проширену, деца другог брата који је највероватније преминуо остала су да живе са стрицем и његовом породицом.

Процес дезинтеграције сложених породичних домаћинстава настављен је, па тако у 1863. години налазимо само два сложена домаћинства која су и у претходна два пописа имала сложenu структуру, с тим што се из оба домаћинства у другом временском интервалу издвојило по једно нуклеусно домаћинство. Поред њих, 1863. налазимо и једно сложено домаћинство које је у претходном попису било нуклеусно, а које је настало поделом једног од сложених породичних домаћинстава из 1849. године. Ово је уједно и једини пример породице која је у временском интервалу од 14 година описала пун круг – у сложено домаћинство прерасла је из нуклеусног које је претходно настало поделом сложеног домаћинства.

*

Иако је разматрани временски интервал од 14 година релативно кратак – мањи од периода једне генерације, у њему је забележен велики број структурних промена породичних домаћинстава. Од 60 домаћинстава које смо пратили у пописним књигама само је 16 задржало исту структуру у све три године; већина њих – 13, била су нуклеусна, једно је било вертикално проширено, док су два била сложена, с тим што се из оба сложена у међувремену издвојило по једно нуклеусно домаћинство. Већина сложених домаћинстава се у наведеном временском интервалу издвојила или је смрћу неког од својих чланова изгубила сложenu структуру. С друге стране, од 16 сложених породичних домаћинстава које налазимо у последњем разматраном попису из 1863. већина њих – девет, проистекла је из породица које су 1849. године биле нуклеусне.

Материјалне претпоставке заснивања породичног домаћинства

Оснивање новог домаћинства обично је скопчано с материјалним издацима. Осим обезбеђења нове стамбене јединице, породици која живи од пољопривреде потребно је и имање које би јој омогућило егзистенцију. Средином 19. века крчење је још увек био најраспрострањенији начин стицања и проширења површина под обрадивим земљиштем.²⁴ То је био случај и у Гостиљу: „Прве досељене породице заузимале су најлепша,

²⁴ Бојана Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014, 70.

најсклонитија и најроднија места у селу, док су се остале, доцније досељене, ређале око њих на знатном одстојању тражећи веће пространство и испусте за стоку. Отуд су најстарије породице сад најимућније и са најлепшим имањима, што се нарочито види код Туцовића у Гостиљу. Живели су за време Турака у великим задругама и делећи се ове, земљиште је више обрађивано и ширено крчењем, а село расло.²⁵

Од 96 домаћинстава у Гостиљу 1863. године, само три нису поседовала непокретну имовину. Осталих 93 поседовала су имања која су се састојала од њива и ливада, а већина њих имала је и воћњаке.²⁶ Не знамо да ли су у временском распону који разматрамо дељењем породичних домаћинстава дељена и породична имања. У сваком случају, одељене породице су своја имања могле да стекну крчењем до тада незаузетог земљишта, а за узгој стоке, који је био доминантна привредна грана у овој области, коришћена су велика пространства земљишта које је било у колективном власништву.²⁷

Осим комада обрадиве земље, одељеној породици био је неопходан и кров над главом. Из пописа извршеног 1863. дознајемо да од 94 домаћинства у Гостиљу њих шест није имало никакву грађевину у свом власништву. Куће су имала 23 домаћинства, десет њих је имало по колибу, 51 домаћинство имало је по две (а ређе три или четири) стаје, а два домаћинства имала су грађевине које нису прецизније дефинисане. Само два домаћинства имала су у свом поседу и кућу и стаје. Увидом у процењену вредност пописане имовине, запажамо да нема велике разлике између домаћинства која су поседовала куће и оних која су имала стаје. Најмању процењену вредност имовине имала су домаћинства која су у свом власништву имала колибе. Власништво над кућом, стајом и колибом не може се повезати са структуром породичног домаћинства; многе нуклеусне породице имале су куће док, на пример, једна од највећих породица у селу, коју су чинили отац и три ожењена сина и која је имала 20 чланова, није поседовала кућу већ четири стаје.

---

²⁵ Љ. Мићић, *нав. дело*, 406–407.

²⁶ Овде се не можемо детаљније бавити анализом имовинског стања домаћинства у Гостиљу.

²⁷ Све до 1885. године када су оглашена за сеоску и општинску својину, велика пространства претежно брдовитог и кршевитог земљишта била су незаузета и служила су за општу испашу. Осим ове, „ничије“ земље, било је доста и земљишта под шумом које је сматрано џематском својином и које су заједнички користили сви припадници џемата (засеока); ово земљиште је у приватну својину почело да прелази тек почетком 20. века, Љ. Мићић, *нав. дело*, 405–407.

На закључак да су и стаје служиле као стамбени објекти, осим наведених података, наводи нас и запис Богољуба Јовановића, службеника статистичког одељења, који је у анализи резултата пописа становништва из 1874. године за број кућа нађен у Ужичком округу приметио да „оне грађевине, у којима онде људи станују, и нису куће у оном смислу, како се оне другде замишљавају“.²⁸ Стамбене прилике у овом крају биле су незавидне и почетком 20. века: „Живе у бедним кућама, укопаним у земљу, почађелим, заједно са стоком, често без собе и тавана, које прокишњавају и без светлости су... Зиме у собама су врло често јагњад и телад... Многе породице живе у обичним кулачама“.²⁹

Стамбене прилике су у периоду којим смо се бавили биле вероватно још незавидније од оних описаних почетком 20. века. Ниски стандарди становања нису изискивали велика улагања у изградњу стамбених објеката, а дрвни материјал од којег су грађени био је свима доступан. Заснивање новог домаћинства стога није било скопчано са знатнијим материјалним издацима.

Структура домаћинства и пореска политика

Све до осамдесетих година 19. века порез у Србији плаћао се по „глави“ становника, а већина мушкараца је у ред пореских обвезника ступала чином женидбе.³⁰ Пореска давања зависила су унеколико од структуре породичног домаћинства. Од плаћања пореза били су ослобођени мушкарци старији од 70 година уколико су живели са још неким пореским обвезником; у случају да су живели сами, порез су плаћали на имовину. Године 1849. у Гостиљу су пописана седморица, а 1857. петорица мушкараца старијих од 70 година; сви су живели са

²⁸ Богољуб Јовановић, *Потис људства у Кнежевини Србији 1874. године*, Београд 1881, 25.

²⁹ Љ. Мићић, *нав. дело*, 416, 422–423. Сликовит запис оставио је у свом дневнику из 1864. године Никола Крстић, који је навео речи једног посланика из Ужичког округа: „Знате ли, вели он, браћо, како ми живимо? Срце човека боле, кад уђе, не у кућу, него у прљаву колебу, па види у једном буцаку у слами децу као прашчиће, па и горе но што су прашчићи у другом свету“, Никола Крстић, *Дневник. Јавни живот I. 9. април 1864 – 18. децембар 1867*, приредио Милош Јагодић, Београд 2005, 71.

³⁰ Порески обвезници били су сви ожењени мушкарци, као и неожењени који су навршили 18 година, а налазили су се на челу домаћинства и имали су непокретну имовину. Број ових других био је мали у сеоским срединама; већина неожењених мушкараца живела је у домаћинствима у којима је већ било пореских обвезника (отац или ожењени брат).

ожењеним потомцима, па су били изузети од пореских давања. Сложене породице, које су имале тројицу или више ожењених мушкараца, уживале су пореске олакшице. Према слову закона, очеви који су живели са двојицом ожењених синова били су ослобођени плаћања пореза. У домаћинствима која су имала четворицу или петорицу ожењених мушкараца, један није био порески обвезник; у домаћинствима са шест или седам ожењених лица, два су била ослобођена плаћања, у онима са осам или девет ожењених – тројица су ослобађана, а уколико је у некој кући било десет ожењених мушкараца, четворица нису били подложни плаћању пореза.³¹ Број домаћинстава која су по основу више ожењених чланова била ослобођена од пореза био је релативно мали. У Гостиљу су 1849. била четири таква домаћинства; у два су живела по четворица ожењене браће, а у друга два очеви са двојицом, односно тројицом ожењених синова.³² Прве две породице су се до следећег пописа поделиле, па су изгубиле пореске олакшице. Друге две, у којима су живели очеви са ожењеним синовима, остале су на окупу, с тим што се једна од њих у међувремену још више усложнила па се састојала од шест ожењених мушкараца.³³ У попису из 1857. године било је пет сложених породица које су на основу своје структуре уживале пореске олакшице, а свих пет чинили су очеви са ожењеним синовима. Четири породице су се поделиле до 1863. године; две (вероватно) после очеве смрти, а две за очеве живота, с тим што је у једној од њих, захваљујући сложеној структури, једна пореска „глава“ и даље била изузета од пореских давања.³⁴

---

³¹ Види: „Правила од 12. Марта 1841. за пописивање данак плаћајући глава“, *Зборник закона и уредаба II* (1845) 32–36; „Уредба од 21. Децемврија 1841. којом се она од 1841. године, у смотренију пописивања данак плаћајући глава, допуњава, објасњава и преиначава у неким тачкама“, *исто*, 199–202; „Додатак од 10. фебруарија 1842 к Уредби од 1841. године у призренију купљења данка, касателно задружни фамилија“; „Правила од 1. Октомврија 1843. за комисију пописивајућу данак плаћајући глава“, *исто*, 199–202, 219–224; „Правила за пописивање данак плаћајући глава“, *Зборник закона и уредаба V* (1853) 95–100.

³² Поред наведених, 1849. пописане су још две породице у којима су очеви живели са ожењеним синовима, али су у ова два случаја очеви били ослобођени пореза по другом основу – старости, па њих овде нисмо узели у обзир.

³³ У последњем случају, отац је био ослобођен пореза због старости, а један од браће због болести, тако да је од преостала четири брата, један био ослобођен од пореза као четврта мушка „глава“ у кући; видети у прилогу породице под редним бројевима 3, 26, 43 и 46 за 1849. годину.

³⁴ Видети у прилогу породице под редним бројевима 3, 13, 36, 37 и 59 у попису за 1857. годину.

Из свега наведеног чини нам се да пореске олакшице које су уживала домаћинства са већим бројем брачних парова нису много утицале на одлуку о очувању, односно подели породичног домаћинства. Смањена пореска давања вероватно нису била довољно јак разлог који би сложена домаћинства држао на окупу.³⁵

Закључак

Велика већина породичних домаћинстава у Гостиљу је у посматраном периоду од 14 година мењала своју структуру – делила су се и усложњавала, да би се потом поново делила. На учесталост ових промена знатно су утицале демографске прилике – рано ступање у брак и високе стопе фертилитета и (нешто ниже) морталитета; убрзани животни циклус појединца убрзавао је и развојни циклус породичног домаћинства. На одлуку о деоби домаћинства утицали су и материјални фактори; као што смо видели, средином 19. века још увек је било довољно слободног земљишта, а количина капитала неопходна за заснивање новог домаћинства била је минимална. С обзиром на то да породично домаћинство није представљало само биолошку заједницу него и економску целину, остаје отворено питање у којој мери је структура домаћинства била детерминисана његовом економском логиком – самодовољним начином привређивања ограниченим на обезбеђење економског минимума. Циклични развој породичних домаћинстава упућује на закључак да промена структуре није нужно значила и промену у начину њиховог функционисања.

У све три разматране године већина домаћинстава у Гостиљу су по структури била нуклеусна. Ипак, већина тих нуклеусних домаћинстава су у некој од својих развојних фаза била сложена породична домаћинства. Та, задружна фаза у развоју породице остала је похрањена у колективној меморији јер је слика велике породице (којој се често некритички додаје атрибут *сложне*) била знатно привлачнија од слике инокосне породице.

³⁵ Да су поменуте пореске одредбе биле економски контрапродуктивне, јасно је било и онима који су се у начелу залагали за одржање задружних породица: „За економски напредак народа и државе задруга је, поред свију своји добри страна, штетно стање. Увек подељени задругари више стек[н]у него кад су у задрузи“, Милан Ђ. Милићевић, *Преглед задружног стања Срба сељака*, Гласник Друштва српске словесности IX (1857) 160. Пројекат Закона о плаћању пореза по имућности из 1862. није предвиђао никакве олакшице за задружне породице. Попис из 1862/63. године је и спроведен са циљем увођења пореске реформе, али је на њено спровођење морало да се сачека још две деценије.

Прилог

Упоредни приказ структуре и броја чланова породичних домаћинстава у Гостиљу 1849. године са њиховом структуром и бројем чланова 1859. и 1863. године

У прилогу смо направили табелу која садржи податке о структури и броју чланова породичних домаћинстава пописаних 1849. године, као и податке о структури и броју чланова које је то домаћинство (или више њих уколико је у међувремену дошло до његове поделе) имало 1857. и 1863. године. За свако домаћинство наведен је и редни број у пописној књизи за дату годину, као и број чланова које је имало. Сложена породична домаћинства смо поделили на две групе: она на чијем је челу био отац (очинске задруге) која носе ознаку О, уз коју је дат и број ожењених синова. Сложена домаћинства која су чинила ожењена браћа (братске задруге), имају ознаку Б, а поред ње је дат и број ожењене браће.

	Попис 1849.		Попис 1857.		Попис 1863.
Р.б.		Р.б.		Р.б.	
1.	Нуклеусно, 9	1.	Проширено, 8	13.	Сложено Б2, 11
	Сложено Б2, 13	2.	Сложено Б2, 16	14.	Сложено О2, 10
	Сложено О3, 17	3.	Сложено О5, 24	15.	Нуклеусно, 7
4.	Нуклеусно, 5	4.	Нуклеусно, 4	7.	Сложено Б5, 23
5.	Вертикално прош., 6	8.	Нуклеусно, 5	17.	Нуклеусно, 8
6.	Нуклеусно, 5	9.	Нуклеусно, 4	18.	Вертикално прош., 6
	Вертикално прош., 19	10.	Проширено, 8		/
8.	Нуклеусно, 7	11.	Проширено, 9	19.	Нуклеусно, 5
	Вертикално прош., 8	12.	Нуклеусно, 8	16.	Сложено Б2, 13
	Вертикално прош., 8	13.	Сложено О3, 18	20.	Сложено Б2, 11
10.	Нуклеусно, 6			21.	Нуклеусно, 8
11.	Нуклеусно, 5			11.	Вертикално прош., 8
12.	Нуклеусно, 6			33.	Нуклеусно, 6
		14.	Нуклеусно, 5	34.	Нуклеусно, 6
		15.	Нуклеусно, 8	22.	Проширено, 4
		16.	Вертикално прош., 7	6.	Нуклеусно, 10
				23.	Сложено О3, 13

Развојни циклус породичног домаћинства средином 19. века. Пример села Гостиља

	Сложено Б2, 10	17. Нуклеусно, 6	24. Сложено О2, 11
		18. Нуклеусно, 8	25. Нуклеусно, 10
	Сложено О2, 10	19. Нуклеусно, 5	26. Нуклеусно, 8
		21. Нуклеусно, 4	28. Нуклеусно, 6
15.	Самачко домаћинство	22. Нуклеусно, 4	29. Нуклеусно, 5
16.	Нуклеусно, 6	23. Вертикално прош., 9	30. Вертикално прош., 8
17.	Нуклеусно, 6	24. Нуклеусно, 4	31. Нуклеусно, 3
18.	Нуклеусно, 4	25. Нуклеусно, 6	32. Нуклеусно, 9
19.	Сложено О2, 14	26. Сложено Б2, 12	35. Проширено, 8
20.	Нуклеусно 4	27. Нуклеусно, 3	27. Нуклеусно, 4
	Сложено Б2, 8	28. Нуклеусно, 5	37. Нуклеусно, 6
		29. Нуклеусно, 7	38. Нуклеусно, 8
	Вертикално прош., 7	30. Вертикално прош., 10	5. Вертикално прош., 8
		31. Самачко домаћинство	39. Нуклеусно, 3
			40. Нуклеусно, 5
	Проширено, 7	32. Нуклеусно, 7	41. Нуклеусно, 5
		33. Нуклеусно, 3	42. Нуклеусно, 5
24.	Сложено Б3, 16	34. Сложено Б3, 20	44. Вертикално прош., 16
25.	Проширено, 7	35. Проширено, 8	45. Сложено Б2, 13
	Сложено О2, 10	36. Сложено О2, 14	46. Нуклеусно, 4
			47. Вертикално прош., 10
27.	Нуклеусно, 7	37. Сложено О2, 10	48. Сложено О3, 20
28.	Нуклеусно 7	38. Нуклеусно, 7	4. Сложено О2, 9
29.	Вертикално прош., 8	39. Вертикално прош., 7	49. Вертикално прош., 7
30.	Нуклеусно, 8	40. Нуклеусно, 7	50. Проширено, 6
31.	Сложено Б2, 12	41. Нуклеусно, 8	51. Проширено, 8
32.	Проширено, 7	42. Сложено Б2, 9	52. Сложено Б2, 13
33.	Нуклеусно, 4	43. Нуклеусно, 4	53. Нуклеусно, 7
	Сложено Б2, 13	44. Нуклеусно, 9	54. Нуклеусно, 9
		45. Нуклеусно, 4	55. Нуклеусно, 8
35.	Нуклеусно, 6	/	/
36.	Нуклеусно, 5	46. Вертикално прош., 4	56. Нуклеусно, 5
37.	Нуклеусно, 5	47. Нуклеусно, 6	57. Нуклеусно, 5
38.	Проширено, 5	48. Проширено, 8	58. Нуклеусно, 9
39.	Нуклеусно, 7	49. Нуклеусно, 6	59. Вертикално прош., 8
40.	Нуклеусно, 8	50. Вертикално прош., 9	1. Нуклеусно, 8
41.	Вертикално прош., 7	51. Вертикално прош., 8	61. Проширено, 8

	Проширено, 7	52. Нуклеусно, 9	62. Нуклеусно, 8
		53. Нуклеусно, 2	64. Нуклеусно, 2
	Сложено Б4, 24	54. Нуклеусно, 5	63. Нуклеусно, 5
		55. Нуклеусно, 9	65. Нуклеусно, 6
		56. Нуклеусно, 8	66. Вертикално прош., 12
		57. Нуклеусно, 7	67. Вертикално прош., 9
44.	Вертикално прош., 8	58. Вертикално прош., 9	68. Нуклеусно, 7
	Вертикално прош., 6	59. Сложено О2, 10	69. Нуклеусно, 6
			8. Нуклеусно, 7
	Сложено Б4, 23	60. Нуклеусно, 4	70. Нуклеусно, 6
		61. Вертикално прош., 6	8. Нуклеусно, 7
		62. Сложено Б2, 9	71. Вертикално прош., 7
47.	Нуклеусно, 4	63. Вертикално прош., 6	72. Нуклеусно, 6
48.	Нуклеусно, 7	64. Нуклеусно, 7	73. Нуклеусно, 4
49.	Вертикално прош., 9	65. Вертикално прош., 8	74. Вертикално прош., 10
50.	Вертикално прош., 5	66. Сложено Б2, 11	75. Сложено О2, 12
	Нуклеусно, 6		76. Вертикално прош., 5
	Нуклеусно, 6	67. Сложено Б2, 7	77. Нуклеусно, 9
			78. Сложено Б2, 8
52.	Нуклеусно, 5	68. Нуклеусно, 5	79. Сложено Б2, 10
53.	Нуклеусно, 9	69. Проширено, 4	80. Нуклеусно, 4
54.	Сложено Б2, 12	70. Проширено, 13	81. Нуклеусно, 2
	Сложено Б2, 12	71. Сложено Б3, 18	82. Проширено, 8
			10. Нуклеусно, 6
			86. Вертикално прош., 9
	Вертикално прош., 7	72. Вертикално прош., 9	87. Нуклеусно, 8
			83. Вертикално прош., 10
57.	Нуклеусно, 4	73. Нуклеусно, 4	84. Нуклеусно, 3
58.	Нуклеусно, 7	74. Нуклеусно, 7	85. Нуклеусно, 7
59.	Нуклеусно, 6	75. Нуклеусно, 5	88. Сложено О2, 7
60.	Нуклеусно, 3	76. Проширено, 6	89. Нуклеусно, 3
61.	Нуклеусно, 4	77. Нуклеусно, 4	90. Сложено Б2, 11
62.	Нуклеусно, 6	78. Нуклеусно, 7	91. Нуклеусно, 3
63.	Нуклеусно, 4	79. Проширено, 4	92. Нуклеусно, 5
64.	Нуклеусно, 6	80. Нуклеусно, 6	93. Нуклеусно, 3
			/

Aleksandra Vuletić

**FAMILY HOUSEHOLD DEVELOPMENTAL CYCLE
IN THE MID-1800s.
A CASE STUDY OF THE VILLAGE GOSTILJE**

Summary

The paper analyses the developmental cycle of a family household in a chronological perspective, on the example of the Zlatibor village of Gostilje. The analysis draws on population censuses of 1849, 1857 and 1863. We identified the majority of families registered in 1849 in the following two censuses and compared their structures. Of 60 family households that we analysed in the time span of 1849–1857–1863, only 16 had the same structure in all three years. The majority of them – 13, were nuclear, one was the stem family, while two were complex (in the meantime, one nuclear household emerged from each of the two complex households). Within the same time span, the majority of complex families divided into several families or lost their complex character with the death of some of their members. On the other hand, of 16 complex families from the last analysed census of 1863, the majority of them – nine, sprang from families that had been nuclear in 1849.

In the observed 14-year period, a vast majority of family households in Gostilje were changing their structure – they split and became more complex, only to split again. The frequency of these changes was under a strong impact of demographic circumstances – early marriages and high fertility rates and (somewhat lower) mortality rates; an accelerated life cycle of an individual sped up the developmental cycle of a family household. Material factors were also behind the decisions to split households. As we have seen, in the mid-19th century, there was still sufficient free land, and the quantity of capital needed to establish a new household was minimum. As a family household did not represent only a biological community, but also an economic whole, the question remains as to what extent the structure of a household was determined by its economic logic – the self-sufficient method of earning limited to ensuring economic minimum. Frequent changes in the structure and their cyclical character support Bogišić's thesis that there were no essential differences between nuclear and complex households, but that both types of households performed their economic functions in the same way.

In all three analysed years, the majority of households in Gostilje were nuclear. However, in some of their developmental phases, the majority of these nuclear households were complex family households. Such *zadruga* phase in family development remained embedded in collective memory as the picture of a large family was much more attractive than the picture of a nuclear family.

Keywords: family, household, *zadruga*, house, tax.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 29. 07. 2015.